

Analýza pedagogické situace jako součást státních závěrečných zkoušek učitelských oborů

Analysis of the educational situation as part of the state examinations for pre-service teachers

Miroslav PROCHÁZKA, Iva ŽLÁBKOVÁ, Iva STUHLÍKOVÁ

Abstrakt: Příspěvek představuje novou koncepci státní závěrečné zkoušky z pedagogiky a psychologie a seznamuje čtenáře s výsledky výzkumného šetření zaměřeného na její evaluaci. V rámci inovace státních závěrečných zkoušek navazujících magisterských učitelských oborů pro druhý stupeň základní školy na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích bylo nově zavedeno zpracování a prezentace analýzy pedagogické situace vycházející z pedagogické praxe studentů. Cílem výzkumného šetření bylo zjistit, jak studenti zavedení analýzy pedagogické situace posuzují, s jakými obtížemi se při jejím zpracování setkávají a jaká témata si vybírají. Výzkumné šetření bylo realizováno prostřednictvím evaluačního dotazníku zadaného studentům po absolvování státních závěrečných zkoušek z pedagogiky a psychologie v červnu a srpnu 2014. Dále byla provedena obsahová analýza témat zpracovaných analýz pedagogických situací.

Klíčová slova: státní závěrečné zkoušky, analýza pedagogické situace, evaluace, obsahová analýza.

Abstract: The article deals a new concept of the state examination of education and psychology and describes the results of the research focused on its evaluation. The processing and presentation of the analysis of the educational situation was implemented with the purpose of innovation of state examinations in Faculty of Education of University of South Bohemia in České Budějovice. The research aim is to discover how students evaluate the implementation of the analysis of educational situation, which themes they choose and how difficult is the processing. The research was conducted using two research methods: questionnaire for students and content analysis. The research was carried out in June and August 2014.

Key words: state examinations, analysis of the educational situation, evaluation, content analysis.

1 Úvod

Současné pochybnosti o výkonnosti vzdělávacích systémů a diskuse o kvalitě české školy se znovu a znovu dotýkají citlivého tématu profesionality učitele. V různě motivovaných návrzích reformy vzdělávacího systému se do vztahu dostává fenomén kvality školy a kvality učitele. Logickým vyústěním kritických připomínek je i vyjadřování pochybností o kvalitě vysokoškolské přípravy budoucích učitelů. V tomto směru upozorňuje např. Urbánek (cit. dle Procházková, Žlábková, 2013, s. 397) na závažný fakt. Autor uvádí, že dosažení kvality učitele je generační otázkou, a to jak ve smyslu osobnostního růstu učitele, tak ve smyslu prosazování koncepčních změn v jeho přípravě. Je sváděn zápas o definování jádra učitelské profese a o hledání kvality práce ne mimo třídu, ale uvnitř třídy, v práci se žáky. V tomto směru považujeme za nutné připomenout, že fakulty připravující učitele jasně deklarovaly základní dovednosti učitele. Spatřují je v učitelově dovednosti plánovat výuku, podporovat procesy učení, vytvářet pozitivní prostředí pro učení, ve schopnosti používat formativních prvků v hodnocení žáků a v reflexi realizované výuky (Janík, Spilková, Píšová, 2014). Náš příspěvek sleduje zkušenosti, které doprovázejí přípravu budoucích učitelů v podmínkách Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, a reflektuje na příkladu změny koncepce státní závěrečné zkoušky studentů učitelství snahu o proměnu kvality jejich pregraduální přípravy.

Cílem příspěvku je představit proměnu obsahu i formy státní závěrečné zkoušky z pedagogiky a psychologie u navazujících magisterských učitelských oborů. Navržený koncept rozděluje státní zkoušku do dvou částí, přičemž společným znakem je snaha orientovat studenty na uplatnění znalostí a dovedností, získaných během studia, do řešení tzv. pedagogických situací. Praktická část státní zkoušky je založena na studentově prezentaci analýzy a návrhu pedagogické situace, kterou si zvolil během své souvislé praxe. První zkušenosti s touto podobou státní závěrečné zkoušky se následně staly předmětem výzkumného šetření, v němž sledujeme obsahové zaměření prezentovaných situací a necháváme respondenty zhodnotit obtížnost i přínosnost celého modelu. Na základě získaných poznatků formulujeme v závěru textu doporučení pro další úpravy modelu státní zkoušky, jež mohou být inspirací i pro ostatní fakulty.

2 Analýza pedagogické situace jako součást státní závěrečné zkoušky

Potřeba změny charakteru učitelské přípravy i jejího samotného zakončení – státní závěrečné zkoušky byla dlouhodobě vyjadřována studenty, které jsme vždy na konci studia kontaktovali a v dílčích výzkumných sondách je nechali hodnotit úroveň absolvované přípravy. Z výpovědí respondentů vyplývalo, že studenti skepticky hodnotí především svou schopnost vnímat dítě jako partnera a umět vyzdvihnout jeho individuální potřeby. Ukazuje se však, že v diskuzích o podobě pregraduální přípravy nepůjde jen o „technické“ propojení teoretické a praktické výuky, např. navýšením počtu hodin praxe, ale především o její větší vytěžení ve smyslu kvalitnější reflexe a větší podpory aplikace teoretických poznatků do reálných profesních a životních situací.

Základem pro zpracování analýzy pedagogické situace je využití sebereflexe a reflexe studenta. Schopnost sebereflexe je důležitou součástí kompetencí učitele. R. Dytrtová a M. Krhutová (2009, s. 58–59) uvádějí přehled zjištěných protikladů učitele, který je schopen pracovat se sebereflexí, a učitele, který pracuje nereflektivním způsobem. Ukazuje se, že učitel, který využívá sebereflexi, se orientuje na žáky a věnuje pozornost jejich potřebám, plánuje výchovně-vzdělávací proces, vystupuje v roli facilitátora, má potřebu zpětné vazby, uplatňuje strategické myšlení, jeho obecné závěry jsou utvářeny na základě důkladného poznání sama sebe, žáků i situace, má potřebu dalšího vzdělávání a profesního sebezdokonalování. Naopak učitel, kte-

ry nevyužívá sebereflexi, se orientuje na sebe nebo na učivo, jeho perspektivy jsou krátké nebo žádné, spoléhá se na osobní zkušenosti, preferuje vzdělávání a učení pokusem a omylem, předává informace, závěry a zobecnění dělá unáhleně bez zkoumání příčin daných jevů, podléhá předsudkům, v jeho práci převládá dogmaticnost a rutina, nemá potřebu dalšího vzdělávání.

Impulzem pro provedené změny podoby státní zkoušky pro kolektiv pracovníků katedry pedagogiky a psychologie Pedagogické fakulty JU byla objektivní situace, která nastala ve chvíli, kdy se přiblížil závěr studia navazujících magisterských studijních programů připravovaných podle nového strukturovaného modelu. Studenti těchto oborů na úrovni bakalářského studia absolvovali průřezovou státní zkouškou z pedagogiky a psychologie, obsahující souhrn poznatků základních pedagogických (základy pedagogiky, obecná didaktika a teorie výchovy) a psychologických (úvod do psychologie, psychologie osobnosti, vývojová psychologie a psychopatologie) disciplín. Pro státní závěrečnou zkoušku navazujících studijních oborů jsme tím získali prostor pro spojení osvojených teoretických poznatků s praxí.

Studenti byli v posledním ročníku studia v rámci realizace souvislé praxe postaveni před úkol, jehož zpracování se stalo součástí prezentace studenta během státní závěrečné zkoušky. Úkolem studentů je během souvislé praxe identifikovat a analyzovat pedagogickou situaci, kterou zažili v roli účastníka nebo pozorovatele. Její popis, reflektování své role v této situaci a následující zdůvodněné řešení studenti během státní zkoušky v písemné a ústní podobě představují a obhajují.

Analýza obsahuje nejprve úkol popsat zvolenou výchozí situaci. V této části jsou studenti vedeni k tomu, aby dokázali sledovat prostředí, ve kterém se situace odehrála a charakterizovat osoby, které byly do situace zapojeny. Považujeme za důležité, aby studenti dokázali bez interpretace vyjádřit, jakým způsobem spolu aktéři situace komunikovali a jak se k sobě chovali. Další důležitou částí je vstupní sebereflexe vzhledem k prožívané situaci. Studenti mají za úkol zachytit myšlenky a pocity, které se jim rozehrály v mysli ve chvíli, kdy situaci pozorovali. Vedeme je k uvědomění myšlenek, fantazií, představ, nápadů k prvoplánovým reakcím, pocitů i tělesného prožívání situace. Smysluplné je také popsání toho, co studentům situace připomněla z osobního života, jak osobně se jich dotkla. Právě uchopení pocitů, strachů, obav, zmatení, rozhořčení, které začínající učitel bude prožívat ve složitých situacích, je jednou z cest posilování jeho osobnostních kompetencí.

Další důležitou částí analýzy tvoří studentův rozbor plánování řešení situace. V první části jeho je úkolem rozpracování teoretických východisek pro řešení situace a s ní spojeného problému. Považujeme za důležité, aby studenti porozuměli tomu, že je v praxi nemohou uspokojovat prvoplánová rozhodnutí a řešení. Mají se naučit nalézat takové teoretické zdroje, myšlenky, teorie, modely, které jim umožní situaci hlouběji popsat a porozumět jí ve všech možných a podstatných aspektech. Požadujeme proto, aby v tomto směru využili alespoň pěti publikací (minimálně od 3 různých autorů), vycházeli také z odborných článků a monografií, aby nepoužívali pouze učebnice a lexikony. Problematické může být využívání internetových zdrojů, vedeme je proto tomto směru k obezřetnosti (např. k používání pouze autorských textů). Teoretický rozbor situace studenti využívají pro formulování vlastního návrhu řešení. Vyzýváme je k uplatnění vlastní kreativity, nabízíme jim, aby nepřejímali slepě modely řešení odjinud. Cílem této části analýzy je pomoci jim v praxi formulovat adekvátní a jedinečná řešení, ve kterých se naučí zohledňovat význam situace, osobnost žáka i vlastní postoj k situaci.

Závěrečná část analýzy je prostorem pro rozvíjení sebereflektivních kompetencí. Studenti jsou vyzváni, aby se znovu podívali na průběh zpracovávání analýzy pedagogické situace, na své

řešení problému, popř. i na řešení problému v praxi, bylo-li realizováno, a zhodnotili tento proces. Jejich konkrétním úkolem je zodpovědět následující otázky:

- Jak se mi podařilo analýzu pedagogické situace zpracovat?
- Jak probíhalo řešení problému?
- S kým jsem problém konzultoval?
- S jakými obtížemi jsem se při řešení problému setkal?
- Jak jsem s řešením problému nakonec spokojen?

3 Výzkumné šetření

Cílem výzkumného šetření bylo zjistit, jaká témata si ke zpracování analýzy pedagogické situace studenti vybírají, jak je pro ně zpracování analýzy obtížné, jak studenti zavedení analýzy jako součásti státní závěrečné zkoušky posuzují a jaká jsou jejich doporučení.

Výzkumné otázky:

1. Jaká témata si studenti ke zpracování analýzy pedagogické situace vybírají?
2. Jak obtížné je pro studenty zpracování jednotlivých částí analýzy pedagogické situace?
3. Jakým způsobem studenti posuzují přínosy zpracování analýzy pedagogické situace?

Výzkumný soubor tvořilo 75 studentů, kteří absolvovali SZZ z pedagogiky a psychologie v květnu 2014 (63 studentů) a v srpnu 2014 (12 studentů).

V rámci výzkumného šetření byly využity následující výzkumné metody. Ke zjištění odpovědi na první výzkumnou otázku byla provedena obsahová analýza zpracovaných pedagogických situací. K zjištění odpovědí na další výzkumné otázky byl použit dotazník pro studenty, který obsahoval škálovací, uzavřené i otevřené otázky a byl studentům distribuován v tištěné podobě v den konání státní závěrečné zkoušky z pedagogiky a psychologie (po jejím zakončení a vyhlášení výsledků). Dotazník vyplnilo 73 studentů.

4 Výsledky výzkumného šetření

Pro zjištění odpovědi na první výzkumnou otázku: „Jaká témata si studenti ke zpracování analýzy pedagogické situace vybírají?“ byla provedena obsahová analýza 75 zpracovaných analýz pedagogických situací. V tabulce 1 je uveden přehled zpracovaných témat. Nejčastěji si studenti vybírali témata týkající se problému při práci se žáky se speciálními vzdělávacími potřebami, problému s nekázní ve vyučování a témata spojená s řešením agresivního chování žáků ve třídě a šikany. Mezi dalšími zpracovávanými tématy se objevily i problémy s motivací žáků, problémy spjaté s osobností žáka, hodnocení žáka učitelem, vliv rodinného prostředí na žáka a jeho chování ve třídě, krize výtvarného projevu a problémy spjaté s profesí učitele (konflikty mezi učiteli a stres).

Tabulka 1
Přehled zpracovaných témat

Studenty zpracovaná témata	Abs. četnosti zpracovaných témat
Žáci se speciálními vzdělávacími potřebami	20
Nekázeň při vyučování	14
Agresivní chování žáků ve třídě	10
Šikana	7
Komunikace a interakce ve vyučování	5
Motivace	5
Problémy spjaté s osobností žáka	4
Hodnocení žáka učitelem	3
Vliv rodinného prostředí na žáka a jeho chování ve třídě	3
Krize výtvarného projevu žáka	2
Problémy spjaté s profesí učitele	2

Pro vyhodnocení druhé výzkumné otázky: „Jak obtížné je pro studenty zpracování jednotlivých částí analýzy pedagogické situace?“ mohli studenti v dotazníku ohodnotit jednotlivé části na škálách od 1 (lehce zpracovatelná část) do 5 (obtížně zpracovatelná část). Výsledky jsou uvedeny v tabulce 2.

Tabulka 2
Posuzování obtížnosti zpracovávaných částí analýzy

Zpracovávaná část	Průměrná škálová hodnota
Popis stavu výchozí situace	1,64
Vstupní sebereflexe vzhledem k situaci	1,84
Zpracování teoretických východisek pro řešení problému	2,97
Návrh řešení na základě analýzy pedagogické situace	2,96
Výstupní reflexe	2,23
Seznam použitých zdrojů	1,59

Výsledky ukazují, že nejobtížněji zpracovatelné části pro studenty byly zpracování teoretických východisek, návrh řešení na základě předchozích částí a výstupní reflexe. Za lehce zpracovatelné studenti považovali úvodní části: popis stavu výchozí situace a vstupní sebereflexi vzhledem k situaci. Nejlehčí pro ně bylo zpracování seznamu použitých zdrojů.

K vyhodnocení třetí výzkumné otázky: „Jakým způsobem studenti posuzují přínosy zpracování analýzy pedagogické situace?“ byly v dotazníku studentům položeny čtyři uzavřené otázky (vyhodnocení viz tabulka 3) a otevřená otázka, která studentům umožňovala, aby případné další přínosy vyjádřili vlastními slovy (vyhodnocení viz níže).

Tabulka 3

Posuzování přínosů zpracování analýzy pedagogické situace

Myslíte si, že zpracování konkrétní pedagogické situace:	Ano [%]	Ne [%]	Nedokážu posoudit [%]
využijete ve Vaší budoucí praxi?	86,3	4,1	9,6
Vám pomohlo v systematizaci části poznatků z oblasti pedagogiky a psychologie získaných během Vašeho studia?	76,7	13,7	9,6
Vám pomohlo efektivně reflektovat situaci z absolvovaných průběžných a souvislých praxí?	78,1	12,3	9,6
přispělo k Vašemu rozhodování o vykonávání učitelské profese?	26,0	58,9	15,1

Z vyhodnocených výsledků vyplývá, že většina studentů si myslí, že zpracovanou situaci využije i ve své praxi, že jim zpracování pomohlo v systematizaci části poznatků z oblasti pedagogiky a psychologie získaných během studia a že jim pomohlo efektivně reflektovat situaci z praxe. Pouze 16 % studentů si myslí, že zpracování analýzy pedagogické situace v závěru studia přispělo k jejich rozhodování o vykonávání učitelské profese.

Mezi dalšími přínosy, které studenti vyjadřovali vlastními slovy, se objevily následující názory:

- Myslím, že je velmi přínosné si na konkrétní situaci promyslet, jak bychom ji jako učitelé řešili.
- Uvědomění si možností, jak řešit obtížné situace. Zamyšlení se nad teoretickými východisky pro naše řešení.
- V praxi se ukázalo, že teorie, kterou jsme se na VŠ naučili a seznámili se s ní, je-li adekvátně použitá, přináší v praxi hmatatelné výsledky.
- Prozkoumání problému do hloubky. Návrhy na řešení situace jsem skutečně v praxi aplikovala.
- Zpětná vazba (pro začínajícího pedagoga obzvlášť důležitá), důvod k zamyšlení; mnohem užitečnější a praktičtější než předešlá forma státnic.
- Práce se zdroji – nalezení zajímavých publikací, jejichž cvičení lze využít nejen při práci s dítětem se specifickou poruchou učení.

Celkově studenti hodnotili zařazení prezentované analýzy pedagogické situace pozitivně. V dalších částech se objevily připomínky týkající administrativní stránky zpracování a odevzdání analýzy.

5 Závěr

Při přípravě studentů učitelských oborů na jejich budoucí povolání je na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích kladen důraz na propojení teorie s praxí, což se promítá i do současné nové podoby státní závěrečné zkoušky z pedagogiky a psychologie. V příspěvku jsme představili východiska jejího nového pojetí a výsledky výzkumného šetření, jehož cílem bylo zjistit, jaká témata si ke zpracování analýzy pedagogické situace studenti vybírají, jak je pro ně zpracování analýzy obtížné, jak studenti zavedení analýzy posuzují a jaká jsou jejich doporučení. Z výsledků výzkumného šetření vyplývá, že studenti si nejčastěji vybírají problémové situace. Na základě tohoto zjištění je naším cílem motivovat studenty k výběru i jiných než problémových situací. Pro studenty bylo v rámci zpracování analýzy nejobtížnější zpracování teoretických východisek pro řešení situace a návrhu řešení situace. Toto zjištění je východiskem pro posílení nácviku těchto dovedností v semináři zaměřeném na práci s analýzami pedagogických situací. Přínosy zavedení analýzy pedagogické situace jako součásti státních závěrečných zkoušek hodnotili studenti, i přes dílčí připomínky, pozitivně.

Literatura

- Dytrtová, R., & Krhutová, M. (2009). *Učitel. Příprava na profesi*. Praha: Grada.
- Janík, T., Spilková, V., & M. Píšová. (2014). Standard a kariérní systém učitele: problémy předložené koncepce v širších souvislostech. *Pedagogická orientace*, 24(2), 259-274.
- Procházka, M., & I. Žlábková. (2013). Pedagogika – učitel – reforma: na společné cestě? *Pedagogická orientace*, 23(3), 392–405.

Kontakt

Mgr. Miroslav Procházka, Ph.D.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra pedagogiky a psychologie
Dukelská 9
371 15 České Budějovice
e-mail: mproch@pf.jcu.cz

PhDr. Iva Žlábková, Ph.D.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra pedagogiky a psychologie
Dukelská 9
371 15 České Budějovice
e-mail: zlabkovai@pf.jcu.cz

prof. PaedDr. Iva Stuchlíková, CSc.,
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra pedagogiky a psychologie
Dukelská 9
371 15 České Budějovice
e-mail: stuchl@pf.jcu.cz